

תוקפן של מצוות דרבנן (ונר חנוכה בכללן)

1. תלמוד בבלי מסכת שבת דף כג עמוד א

מאי מברך מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה כוהיכן צונו רב אויא אמר (דברים יז, יא) מלא תסור רב נחמיה אמר (דברים לב, ז) שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך.

2. משנה תורה לרמב"ם הלכות ברכות פרק יא הלכה ג

וכן כל המצות שהן מדברי סופרים בין מצוה שהיא חובה מדבריהם כגון מקרא מגילה והדלקת נר בשבת והדלקת נר חנוכה בין מצות שאינן חובה כגון עירוב ונטילת ידים מברך על הכל קודם לעשייתן אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות והיכן צונו בתורה שכתוב בה אשר יאמרו לך תעשה נמצא ענין הדברים והצען כך הוא אשר קדשנו במצותיו שצויה בהן לשמוע מאלו שצונו להדליק נר של חנוכה או לקרות את המגילה וכן שאר כל המצות שמדברי סופרים.

- כמי פסק הרמב"ם בשאלה "היכן ציונו" ?

3. ספר המצוות לרמב"ם שרש א

השרש הראשון שאין ראוי למנות בכלל הזה המצות שהן מדרבנן. דע כי זה הענין לא היה ראוי לעורר עליו לבארו, כי אחר שהיה לשון התלמוד (מכות כג:): "תרי"ג מצות נאמרו למשה בסיני", איך נאמר בדבר ההוא שהוא מדרבנן שהוא מכלל המנין, אבל העירונו עליו מפני שטעו בו רבים ומנו נר חנוכה ומקרא מגילה מכלל מצות עשה, וכן מאה ברכות בכל יום ונחום אבליים ובקור חולים וקבורת מתים והלבשת ערומים וחשוב תקופות ושמונה עשר ימים לגמור את ההלל. והשתכל ממי שישמע לשונם נאמרו לו למשה בסיני וימנה קריאת ההלל ששבה בו דוד עליו השלום את האל יתברך שצוה בה משה וכן נר חנוכה שקבעו חכמים בבית שני וכן קריאת המגילה. אמנם היות נאמר למשה בסיני שיצונו כי כשיהיה באחרית ממלכתנו ויקרה לנו עם היונים כך וכך יתחייב לנו להדליק נר חנוכה, הנה איני רואה שאחד ידמה זה או יעלה במחשבתו. ומה שיראה לי שהביאם אל זה היותנו מברכין אשר קדשנו במצותיו וצונו, ושאלת התלמוד (שבת כג:): "היכן צונו?" ואמרו מ'לא תסור', ואם מטעם זה מנו אותם הנה ראוי שימנו כל דבר שהוא מדרבנן כי כל מה שצונו חכמים לעשותו וכל מה שהזהירונו ממנו כבר צוה משה רבינו ע"ה בסיני שהוא צונו לעשותו והוא אמרו (דברים יז, יא): "על פי התורה אשר יורוך" וגו', והזהירונו יתברך מעבור דבר מכל מה שתקנו אותו או גזרו ואמר "לא תסור" וגו'. ואם ימנה כל מה שהוא מדרבנן בכלל תרי"ג מצות מפני שהכל נכנס תחת אמרו יתברך לא תסור, מפני מה מנו בפרט אלו ולא מנו זולתם וכמו שמנו נר חנוכה ומקרא מגילה היה להם למנות נטילת ידים ומצות עירוב, כי הנה אנחנו מברכים אשר קדשנו במצותיו וצונו כמו שמברכין על מקרא מגילה ונר חנוכה והכל מדרבנן.

- מהי הדעה שכנגדה יוצא הרמב"ם בעניין מצוות דרבנן?
- מהי ההוכחה לכאורם לשיטתם ? כיצד דוחה אותה הרמב"ם?
- מהי שיטת הרמב"ם בעניין ? מהם שתי ההוכחות שהוא מביא לחיזוק דעתו?

4. השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם שרש א

ומבואר מזה עוד כתב בספר שופטים בלשון הזה, אחד דברים שלמדו אותם מפי השמועה והם תורה שבעל פה ואחד דברים שלמדו מפי דעתם באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן וכו' ואחד דברים שעשו אותם סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה והם הגזרות והתקנות והמנהגות בכל אחד ואחד משלשה דברים אלו מצות עשה לשמוע להם והעובר על כל אחת מהן עובר בלא תעשה הרי הוא אומר על פי התורה אשר יורוך אלו הגזרות והמנהגות שיורו בהם לרבים כדי לחזק הדת ולתקן העולם ועל המשפט אשר יאמרו לך אלו דברים שילמדו אותן מן הדין באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן מכל הדבר אשר יגידו לך זו הקבלה שקבלו איש מפי איש, כל אלו דברי הרב. ונתחייב עוד לפי זאת השיטה לומר שנעשה זקן ממרא על הגזרות והתקנות לפי שכל העובר על לא תסור אם הורה בזדון נעשה זקן ממרא וחייב מיתה שנאמר והאיש אשר יעשה בזדון וגו' וראה הרב בדעתו כל זה שהוא כן וכתבו מפורש וכן אם חלק בגזירה מן הגזירות שגזרו בדבר שיש בו בשגגתו חטאת וזדונו כרת כגון שהתיר את החמץ ביום ארבעה עשר בשש שעות או אסרו בהנאה בשעה חמישית הרי זה חייב מיתה וכן כל כיוצא בזה. והנה הרב בנה חומה גבוהה סביב לדברי חכמים אבל היא כפרץ גופל נבעה בחומה נשגבה אשר פתאום לפתע יבוא שברה לפי שהיא סברה נפסדת ברוב מקומות בתלמוד, כי הנה לדעתו המשתמש במחובר כגון שנאמר על האילן או שמלטל המת מחמה לצל בשבת או שאמר לנכרי ועשה ואפילו הפסיע פסיעה גסה עובר הוא על עשה ועל לא תעשה מן התורה וראוי הוא ללקות מלקות ארבעים אלא שפטרו הרב שם בספר שופטים מפני שניתן לאזהרת מיתת ב"ד שכל חכם שממרה על דבריהם מיתתו בחנק, והנה לדבריו לוקה הוא לדעת האומר בתלמוד לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד לוקין עליו כמו שהוזכר בפרק מי שהחשיך (קנ"ד).

- מדוע לפי הרמב"ן דברי הרמב"ם הם "סברה נפסדת ברוב המקומות בתלמוד" ?

5. השגות הרמב"ן שם – המשך

וראוי לפי הדעת הזו להחמיר מאד בדברי סופרים שכולן תורה הם אין ביניהם שום הפרש ואין בתורה דבר חמור יותר מן השבות של דבריהם אלא במחוייבי כריתות או מיתות לא בחייבי לאוין שכל דבריהם חייבי לאוין ועשה הם, ורבותינו בכל התלמוד אומרים הפך מזה שהרי הם דניין כל דברי סופרים להקל בהן באיסורין כמו שאמרו ספיקא דאורייתא לחומרא וספיקא דרבנן לקולא והקלו בחשש איסורין לדבריהם לומר שאני אומר בפרק ראשון של פסחים (דף ט':) אימור דאמרינן שאני אומר בדרבנן. בדאורייתא מי אמרינן שאני אומר.

- מהי קושית הרמב"ן מהתיחסות חז"ל לספיקות בדיני דרבנן ?

6. השגות הרמב"ן שם – המשך

ואף בעונשם של דברי חכמים אין להם אלא כמו שאמרו (פסחים נ"ב) מגדין על שני ימים טובים של גליות ואמרו בעושה מלאכה בפורים (מגילה ה') ולשמתי מר, ובמזלזל בנטיילת ידים ונדוהו (ברכות י"ט). ובמקומות יש להם מכת מרדות והוא למי שהוא עובר על המצות של דבריהם שהם כעין תורה והם כל הגזרות שגזרו בהם מדבריהם שמכין אותו עד שיקבל אותם עליו או עד שתצא נפשו כמו שמפורש בתוספתא סנהדרין, לא כמו שהחמיר הרב שכותב בכל עבירות דבריהם מכין אותו עד שתצא נפשו. וכללו של דבר שדברי סופרים חלוקים הם בכל דיניהם מדברי תורה להקל באלו ולהחמיר באלו ואם היה העובר על דבריהם או שאינו מקיים מצות שלהם עובר על עשה ועל ל"ת היה חומר גדול בהם ולא היו ראויין לקולות הללו.

- מהי שאלת הרמב"ן מהעונש על איסורי דרבנן ?

הבנת שיטת הרמב"ם

7. קנאת סופרים על שרש א לספר המצוות

אחרי ההשקפה במה שכתב הרב בחיבורו בהלכות ממרים וכאן בספר המצוות יתברר למעיין דאין להבין לפי דעתו ז"ל שכל מי שיעבור על דבר מדבריהם יקרא עובר במ"ע של תורה דעל פי התורה אשר יורוך וכו' ועל מל"ת דלא תסור מן הדבר וכו' אלא משיעור לשונו אין לנו אלא דעובר על ד"ת מי שאינו נשמע להוראת ב"ד מחמת שהוא סומך על דעת עצמו ובוטח בשיקול דעתו לעמוד בשמועתו ולא ישוב מפני כל ואם הוא יורה לעצמו או לאחרים כך ועם שאר התנאים שפירשו רז"ל יתחייב מיתה או אם לא יעבור מחמת מרד והמראה אלא מפני שיצרו תקפו ועל דעת שהוא עושה איסור לא יתא זה עברין במצות התורה לדעת הרב ודלא כמו שהבין ממנו הרמב"ן ז"ל.

8. "שערי יושר" (לר' שמעון שקאפ) שער הספיקות פרק ז

ובהא דהקשה הרמב"ן על הרמב"ם דלדבריו כל ספק דרבנן יהיה ספק דאורייתא משום הלאו דלא תסור, נלענ"ד דההבדל בזה הוא באמת שאני האי לאו משאר לאווים, דבכל אזהרות התורה איכא אזהרה על עצם המעשה כמו לא תאכל חלב דהאיסור על עצם האכילה, והלאו דלא תסור באה אזהרה לשמוע בקול חז"ל, וכשעובר על זה ליכא איסור תורה על עצם המעשה רק מה שאינו שומע לקולם, ולפי"ז בספק איסור תורה אם יפגע באיסור עבר על לאו דלא תאכל חלב דהרי אכל חלב, אבל אם שתה יין נסך דרבנן ע"י ספק הנה עצם השתייה מותרת היא מה"ת, ועבירת סירוב שמיעת אזהרתם ג"כ ליכא דעל ספק ליכא אזהרה דגם באיסור תורה ליכא על ספיקות אזהרות ה' מיוחדות, רק עבירת עצם המעשה, ובדברבנן עצם השתייה מותרת היא, וסירוב שמיעת קולם לא שייך, דבמצב הספק לא אמרו לו חז"ל לא הן ולא לאו.

* ט"ז ט"ל ה'תשנ"א ח"א ש"א ה'תשנ"א ?

שיטת הרמב"ן

9. השגות הרמב"ן לשרש א

ועוד אודיעך כי המצות שחדשו אותן החכמים או הנביאים כגון נר חנוכה ומקרא מגילה אינם באין בסמך הזה. שכך אמרו בפרק במה מדליקין (שבת דף כ"ג) במדליק נר חנוכה שצריך לומר אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה ושאלו והיכן צונו רב אויא אמר מלא תסור רב נחמן אמר שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. רצה רב אויא לומר כשם שהגזרות והסייגים של דבריהם סמוכים על לאו דלא תסור כמו שהזכירו בפרק מי שמתו (ברכות דף י"ט:) בענין כלאים שלהם כך המצות שחדשו כגון נר חנוכה סומכין על אותו הלאו עצמו. ורב נחמן בר יצחק אמר שאין סמך באותו הלאו אלא לדבריהם שיש בהם עיקר בתורה אבל המצות המחודשות מהן אין להם סמך אלא בפסוק שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. והטעם בזה ברור לפי שהדברים שהם מוסיפין במצות התורה עצמן כעין פירוש התורה הוא שהם ז"ל אומרים כל צמר ופשתים הוא כלאים וכל שבות הוא מלאכה וכיוצא בזה שאילו היה דעתם כן היינו חייבים להאמין אותם מזה הלאו בודאי שהוא מחייב אותנו להאמין בתורה כפי הפירוש שיפרשו הם בה. אבל כשאומרים הדליקו נר חנוכה אין אדם יכול להסמיכו על זה הלאו בשום ענין שאין זה בא בכלל הכתוב שאמר כי יפלא ממך דבר למשפט אלא בכלל שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך שהיא צוואה לקבל מן הזקנים על הכלל.

- מהו מקור התוקף והסמכות לתקנת נר חנוכה לדעת הרמב"ן ?

10. השגות הרמב"ן שם – המשך

אבל אנו עם היות דעתנו שאין בהם זכר בלאו הזה מ"מ מנהג חכמים הוא לומר בלשון הזה לפי שהורשו מאתו ית' מפי הקבלה לתקן ולסדר והם דורשים בזה רמזים וגימטריאות. והתימה שתמה הרב מן תורה צוה לנו משה שירמז מגילה ונר חנוכה בגימטריא איננו גדול שכבר דרשו (מגילה ז') כתוב זאת זכרון בספר כתוב זאת מה שכתוב כאן ובמשנה תורה זכרון מה שכתוב בנביאים בספר מה שכתוב במגילה, כי התורה תצוה ותפרש ותודיע ותרמז. וכבר רמזה לגלותנו בגימטריא כמו שאמרו (סנהדרין ל"ח) צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהקדים שתי שנים לנושנתם. וכן אמרו בפרק ראשון של ברכות (דף ה') מאי דכתיב ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם, לוחות האבן זו המקרא, והתורה זו משנה, והמצוה כמשמעה, אשר כתבתי אלו נביאים, להורותם זה התלמוד, מלמד שכולם ניתנו למשה בסיני. ובגמ' ירושלמי במסכת מגילה (פרק א' ה"ז) רב ור"ח ור' נתן ובר קפרא וריב"ל הו' יתבין ואמרין המגילה הזאת נאמרה למשה בסיני אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה:

- מניין כוחם של חכמים לתקן תקנות לדעת הרמב"ן ?